

Razvoj školstva od 19. stoljeća do početka 20. stoljeća

Vonić, Dario

Master's thesis / Diplomski rad

2012

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:163138>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-19**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij: Povijest - Engleski Jezik i Književnost

Student: Dario Vonić

RAZVOJ ŠKOLSTVA OD 19. STOLJEĆA
DO POČETKA 20. STOLJEĆA

Diplomski rad

Mentor : doc.dr.sc. Jasna Šimić

Igor Josipović, asistent

Osijek, 2012. godina

SADRŽAJ

1.SAŽETAK.....	2
2.UVOD	3
3.POVIJEST ŠKOLSTVA	4
3.1. Izvori za povijest školstva	4
4. ŠKOLSTVO U HRVATSKOJ DO PRVIH HRVATSKIH ŠKOLSKIH ZAKONA.....	6
4.1. Predinstitucionalno i početak institucionalnog obrazovanja	7
4.2. Crkvene škole	8
4.3. Gradske škole	9
5. ŠKOLSKE REFORME AUSTRIJSKIH VLADARA	12
5.1. Opći školski red.....	12
5.2. Ratio Educationis iz 1777. godine.....	14
5.3. Državni školski ustav iz 1805. godine.....	15
5.4. Ratio Educationis iz 1806. godine.....	15
5.5. Systema scholarum elementarium.....	16
6. ŠKOLSTVO U DALMACIJI I ISTRI	17
7.ILIRSKI POKRET U HRVATSKOJ	20
7.1. Stanje škola za vrijeme Ilirskog pokreta	21
7.2.Odgoj djevojčica u obveznom hrvatskom školstvu.....	22
8.DRŽAVNO ŠKOLSTVO OD ZAKONSKOG REGULIRANJA DO ZAVRŠETKA DRUGOG SVJETSKOG RATA.....	27
8.1.Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji.....	28
8.2. Školstvo u Vojnoj krajini	31
8.3. Izgled škola.....	32
9.ZAKLJUČAK	36
10.LITERATURA.....	37

1.SAŽETAK

Hrvatska je kroz svoju povijest mijenjala ne samo granice, već i mnoge druge identifikatore svoje suverenosti i slobode, a svakako da je jedan od važnijih bilo i samo školstvo. Školstvo u svim zemljama svijeta predstavlja napredak, jer gledajući brzorastući svijet oko sebe, onaj tko ima zastarjeli sustav školstva imati će i zastarjelu tehnologiju, a na kraju što je i najgore, radnike koji se neće moći natjecati u svijetu koji sve više napreduje.

Hrvatsko školstvo se mijenjalo sa gospodarima koji su nametali svoje zakone i svoju vlast hrvatskom stanovništvu. Razdoblje 19. stoljeća, pa sve do početka 20. stoljeća je po tome jako specifično, jer samo u 100 godina Hrvatska je promijenila tri različita vladara, tri različita sistema, a s time se mijenjalo i samo školstvo. Bili smo germanizirani, mađarizirani, a na kraju smo i doživjeli i svoj jedinstveni narodni jezik u upotrebi u javnim institucijama. Hrvatski narod, a najviše hrvatski učenici osjetili su i *Opći školski zakon*, i dva *Ratio Educationis*, pa i *Systema scholarum elementarium* na svojim leđima prije nego su dobili prve hrvatske školske zakone sredinom 19. stoljeća. Ne samo da smo učeni stranim vrijednostima, nego smo se njima još jače i odupirali. Hrvatsko školstvo je prošlo kroz trnje da bi postalo ono što je danas, a to dugujemo velikanima hrvatske povijesti kao što je ban Ivan Mažuranić ili borcu za prava hrvatskog jezika Ljudevitu Gaju.

Ključne riječi:

povijest školstva u Hrvatskoj, ratio educationis, školske reforme, izgled škola, odgoj djevojčica u 19.stoljeću

2.UVOD

Hrvatsko školstvo je po sebi jako specifično, a 19. stoljeće sa velikim političkim i ekonomskim previranjima u svijetu i Hrvatskoj donosi još veći dašak intrige u sve događaje tog doba, pa tako i školstva. Svakako da je to razlog zašto sam se uhvatio u koštac sa ovom temom za diplomski rad, jer ovako opširna tema ima svoje ružne, ali i lijepe strane. Cilj ovog diplomskog rada je donijeti pregled razvoja školstva u Hrvatskoj u 19. stoljeću i početkom 20. stoljeća, te prikazati najvažnije događaje koji su pomogli hrvatskom školstvu da stane na svoje noge, te da započne sa radom na narodnom jeziku. Hrvatsko školstvo kroz povijest se dijeli na nekoliko razdoblja, ali u ovom radu, zbog vremenskog obujma rada, obrađivati će se samo prva dva: školstvo u Hrvatskoj do prvih hrvatskih školskih zakona, te državno školstvo od zakonskog reguliranja do kraja Drugog svjetskog rata.

Ovaj rad započinjem sa samim opisom povijesti školstva, te načinom na koji se ovakve teme moraju istraživati. Kao i u svakom istraživanju, moramo se upoznati sa izvorima, te klasifikaciju istih u povijesti pedagogije donosim u trećem poglavlju. U sljedećem poglavlju nabrojati ću sva razdoblja hrvatskog školstva, te objasniti da se zbog uskog područja obrade ovog rada planiram zadržati na prva dva razdoblja koja završavaju početkom 19. stoljeća.

U daljnjem radu dotaći ću se predinstitucionalnog načina školovanja, te pojava institucija i načina na koji su te institucije odrađivale školovanje u Hrvatskoj. U šestom poglavlju donosim popis školskih reformi za vrijeme austrijske vladavine, a nakon toga obraditi ću i stanje u Dalmaciji i Istri. Osmo poglavlje je jako važno jer tamo ću obraditi Ilirski pokret i prava žena, odnosno školovanje djevojčica u 19. stoljeću u Hrvatskoj. U posljednjem poglavlju bavit ću se razvitkom školstva nakon zakonskog reguliranja u Hrvatskoj, te donosim izgled škola toga doba i probleme s kojima se škole susreću.

U obradi ovog rada koristio sam se domaćom i stranom literaturom, ali kao baza rada su mi bile knjige Antuna Cuvaja *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, te knjiga Emerika Munjize *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*.

3. POVIJEST ŠKOLSTVA

Povijest školstva ističe se velikom prazninom na području nacionalne povijesti pedagogije. Treba spomenuti da je objavljeno nekoliko relevantnih knjiga iz povijesti školstva pojedinih mjesta te niz prigodnih monografija pojedinih škola. To je u svakom slučaju pozitivna tendencija, ali ne može nadoknaditi nedostatak jednog sustavnog djela iz povijesti hrvatskog školstva i pedagogije. Studentima se preporuča *Građa za povijest školstva* (Cuvaj, 1910-1913). Tu se radi o sakupljenoj i izdanoj građi koja je izrazito opširna, te je objavljena u 11 knjiga na oko 7000 stranica. Prema tome, navedena građa pruža izvrstan izvor podataka za samostalna istraživanja pa i za ovaj diplomski rad.

Znamo da je zadatak povijesti pedagogije istražiti institucionalnu školsku praksu kroz školske sustave, sastavne dijelove i međusobne odnose unutar školskih sustava. Povijest pedagogije nastoji utvrditi opće, posebne i individualne zakonitosti u razvoju pedagoške teorije i pedagoških ideja. Povijest pedagogije nije samo deskriptivna znanost koja utvrđuje činjenice i opisuje ih. Ona je u prvom redu kauzalna znanost koja utvrđuje uzročno-posljedične veze, tendencije i zakonitosti, posebno u smislu utvrđivanja načina na koji starije ideje utječu na razvoj novih ideja.¹

3.1. Izvori za povijest školstva

Izvori se mogu definirati vrlo široko, kao tragovi svih ljudskih djelatnosti koji omogućavaju spoznaju određenog područja u povijesnom kontinuitetu. Tako su svi sačuvani podaci iz područja odgoja i pedagogije nazivani pedagoškim izvorima. Pedagoški izvori se dijele u dvije velike podskupine: trodimenzionalni i pisani izvori. Kao pedagoški trodimenzionalni izvori mogu se navesti: školske zgrade, školski namještaj, nastavna sredstva i pomagala, trodimenzionalni radovi učenika i učitelja. Što se tiče pisanih izvora, *Pedagoška enciklopedija* ih dijeli na razredne knjige, učeničke imenike, učeničke knjižice, svjedodžbe, matične knjige i učeničke dosjee.²

---

¹ Emerik Munjiza, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, Sveučilište J. J. Strossmayer, Osijek 2009., str. 7-14

² Technical Gazette, 15. izdanje, Marchand, Suzanne; Stoner, James, *A brief history of accountability in higher education*, Elektrotehnički Fakultet Osijek, Osijek 2008. str. 16-18

Prema vremenu nastanka i njihovoj vjerodostojnosti, izvori se klasificiraju na: primarne (izvorne i originalne) i sekundarne, tercijalne itd. (izvedene izvore). Primarni izvori su originalni, autentični, neposredno nastali u vremenu o kojem govore. Sekundarni izvori nastaju prepisivanjem, prijevodima originala. Oni se obično pojavljuju kao građa. Radom na primarnim i sekundarnim izvorima nastaju tercijalni izvori (literatura, znanstvene rasprave, članci, recenzije, prikazi).³

Prema Munjizi, Hrvatska povijest školstva se dijeli u sedam posebnih cjelina:

1. Školstvo u Hrvatskoj do prvih hrvatskih školskih zakona.
2. Državno školstvo od zakonskog reguliranja do kraja Drugog svjetskog rata.
3. Obavezno školstvo poslije Drugog svjetskog rata.
4. Razvoj srednjeg školstva.
5. Razvoj visokog školstva.
6. Privatno, alternativno i autonomno školstvo.
7. Društveno okruženje koje je binto za unapređivanje školstva.⁴

Za potrebe ovog diplomskog rada, pisat će se samo o prve dvije točke, točnije o školstvu u Hrvatskoj do prvih hrvatskih školskih zakona, te o državnom školstvu od zakonskog reguliranja do kraja Drugog svjetskog rata.

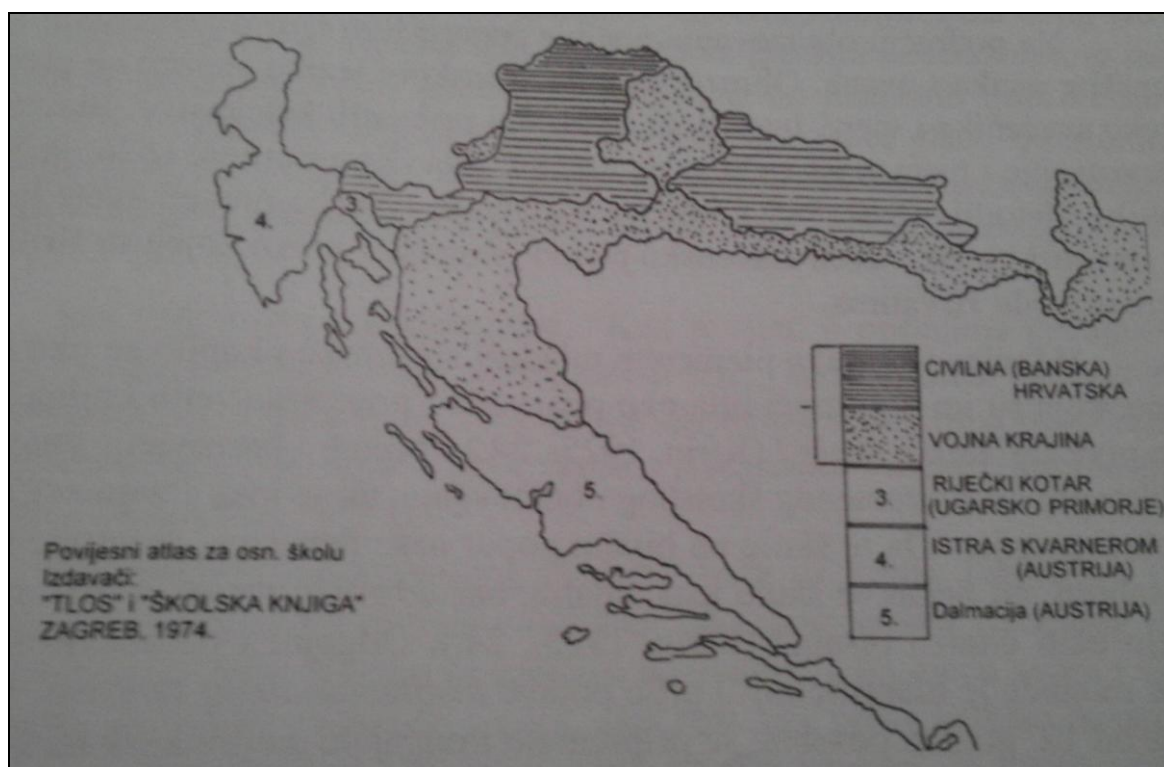
---

³ Technical Gazette, *A brief history of accountability in higher education*, str.21-23

⁴ Emerik Munjiza, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, str. 15-16

4. ŠKOLSTVO U HRVATSKOJ DO PRVIH HRVATSKIH ŠKOLSKIH ZAKONA

Društvene, državno-teritorijalne i političke prilike u Hrvatskoj u analiziranom vremenu bile su vrlo različite. Od početnog rodovnog društva, došlo je brzo do preobrazbe u feudalno, a pred kraj ovog razdoblja i u građansko društvo sa svim posljedicama koje iz toga slijede. Hrvatska je imala svoju samostalnost do 1102. godine, ali od tada se nalazila u različitim državno-pravnim zajednicama, što više pod vlašću drugoga. Ne samo što je Hrvatska bila pod tuđinskom vlašću nego je istovremeno bila rascjepkana i nalazila se pod vlašću više država (Austrije, Venecije, kratko Francuske, Turske).⁵

Slika 1. Hrvatska, Slavonija i Dalmacija u prvoj polovici XIX. sto⁶

⁵ Emerik Munjiza, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, str. 19

⁶ Grupa Autora, *Povijesni Atlas za osnovnu školu*, TLOS i Školska Knjiga, Zagreb 1974, str.30

4.1. Predinstitucionalno i početak institucionalnog obrazovanja

Početo obrazovanje vezano je uz pojavu pisma. Prema navedenom kriteriju početno obrazovanje Hrvata možemo vezati uz njihov boravak u pradomovini. Hrvati su po doseljenju u novoj domovini zatekli romansko stanovništvo s relativno razvijenom kulturom i od ranije prihvaćenim kršćanstvom. Iako su bili malobrojniji, stisnuti u gradove i postupno prilagođavani, ipak su na kulturnom i prosvjetnom području osigurali minimum kontinuiteta. Na području obrazovanja počinje suparništvo između latinskog i slavenskog jezika i pisma. Obrazovanje na latinskom snažno se provodi preko svećenika i vjere, budući da su Hrvati prihvatili kršćanstvo. Slavensko obrazovanje i pismenost veže se uz braću Ćirila (Konstantina)(827-869) i Metodija (Metoda)(820-885), koji su za vjerske potrebe preveli svete knjige na slavenski jezik i uveli slavensko pismo glagoljicu preko kojeg su širili pismenost među Hrvatima. Mladež okupljena oko njih stvarala je prve kršćanske škole. Drugi izvori upućuju na početno obrazovanje vezano uz vladanje Karla Velikog (768-814). Karlo Veliki predložio je uvođenje općeg institucionalnog obrazovanja. Svećenicima je 789. godine zapovjedio da po selima i gradovima drže škole i djecu odgajaju s brigom i ljubavlju. Vjerojatno da je Karlo Veliki poticao otvaranje škola i u Hrvatskoj.⁷

Početo institucionalno obrazovanje veže se u Hrvatskoj uz IX. i X. stoljeće, vladare iz narodne dinastije i crkvene redove. Početak organiziranog školstva u Hrvatskoj veže se uz dalmatinskog kneza Trpimira i IX. stoljeće. Iz Trpimirove darovnice (852.) je vidljivo da je na njegovom dvoru dvije godine živio jedan on najobrazovanijih ljudi tog doba, Gottschalk. Neki vežu nastanak školstva uz kralja Tomislava i sabor održan 925. godine. Na ovom saboru doživio je slavenski jezik težak udarac, ali je ipak bio sačuvan za niže svećenstvo. Latinski biskupi i hrvatski vladari provodili su zaključke splitskog Sabora, o čemu svjedoči jedan kasniji dokument iz 1080. godine u kojem splitski građanin Petar Črne izjavljuje, da je kupljenog roba, malenoga Zlobu, dao da izuču knjigu, nakon čega ga je oslobodio i dao zaređiti za svećenika. Sve su ovo dokazi o postojanju škola, u kojima su pisci tih dokumenata učili pismo i jezik. Skupoća rukom pisanih knjiga bila je zapreka širenju znanja izvan samostana, ali se po pravnim dokumentima i natpisima na spomenicima može zaključiti da je i među svjetovnjacima bilo nešto pismenih ljudi.⁸

---

⁷ Dragutin Franković, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb 1958. str. 11

⁸ Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, Vol.31, Ivo Rendić Miočević, *Hrvatsko srednjovjekovlje u nastavi povijesti*, Zagreb 1997. str 194.196

4.2. Crkvene škole

Crkvi su škole bile potrebne iz dvaju razloga. Kroz te škole osiguravao se vlastiti svećenički podmladak i kroz njih se ostalo stanovništvo odajali u vjerskom duhu. Među najznačajnije crkvene redove koji su u Hrvatskoj organizirali školstvo navode se: benediktinci, dominikanci, franjevci, jezuiti ili isusovci, pavlini, a u odgoju i obrazovanje ženske mladeži ističu se sestre milosrdnice, klarise i uršulinke. U školama crkvenih redova nije bilo jedinstvene organizacije, nastavnih planova i programa, naime, vrlo često su međusobno bile vrlo različite. Crkve i crkveni redovi su prema namjeni, dužini obrazovanja i nastavnim predmetima otvarale škole različitih karaktera. Najelementarnije su bile župne škole. Poželjno je bilo da svaka župa ima svoju školu, a u nedostatku prostora mogao je svećenik obučavati i u vlastitom stanu. To elementarno obrazovanje u župama sastajalo se od učenja čitanja, pisanja, pjevanja crkvenih pjesama, molitve i pomaganja kod crkvenih obreda.⁹

Katedralne škole nalazile su se u sjedištima biskupija. U njima je nastava bila na latinskom jeziku i isključivo su služile za pripremanje novog svećeničkog kadra. Davale su znatno više obrazovanja u odnosu na župne i samostanske škole. Samostanske škole bile su najbrojnije. Na internom planu pripremale su budući svećenički kadar, a na eksternom području, odgajale su mladež i vjerskom duhu i pripremale ga za potrebe državne administracije. Po organizaciji bile su domskog karaktera. O gradskim školama u dalmatinskim gradovima nema također pouzdanih vijesti, samo se u ispravama spominje 918.godine u Zadru Constantinus magister i 1070.godine Gregorius magister grammaticus, koji su možda bili svjetovnjaci, no nije jasno da li su bili privatni ili javni učitelji.¹⁰

Već je ranije navedeno da su crkveni redovi na području školstva imali veliku autonomiju i stoga su njihove škole često bile vrlo različite. Sustavnije školstvo organizirali su jezuiti. Svoj školski sustav predstavili su u *Ratio Studiorum* krajem XVI. Stoljeća. Navode se različite godine, 1586. s konačnom redakcijom 1599. Po njemu su bile uređene sve jezuitske škole u svijetu, pa i time u Hrvatskoj. Po navedenoj osnovi jezuitske škole su se dijelile na niže i više. Niže škole nosile su naziv latinske i bile su vrlo slične gimnazijama. Prvu takvu gimnaziju isusovci su osnovali u Zagrebu 1607. godine. Više škole nosile su naziv akademije i na njima se izučavala filozofija i teologija. Uz isusovački red i njihove akademije veže se i početak visokoškolske nastave u Hrvatskoj, potvrdom kralja Leopolda 1669. godine o radu

---

⁹ Emerik Munjiza, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, str. 26

¹⁰ Dragutin Franković, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, str. 13

zagrebačke jezuitske akademije. I pored značajnijih organizacijskih poboljšanja jezuitske škole su ostale izrazito vjerski orijentirane.¹¹

Slika 2. Samostan isusovaca u Zagrebu¹²

U doba feudalizma crkva i crkveni redovi bili su gotovo jedini nositelji obrazovanja. U sklopu svojih reformi Josip II.(1780-1790) ukinuo je gotovo sve crkvene redove na području austrijskog carstva. Neki će crkveni redovi ponovno biti obnovljeni, ali više neće doseći moć i utjecaj koji su imali na području odgoja i obrazovanja prije ukidanja.¹³

4.3. Gradske škole

Iako su crkvene škole imale i eksterni karakter, nisu mogle zadovoljiti potrebe novog, nadolazećeg građanskog društva. Razvojem obrta i trgovine te uvođenjem novog načina manufakturne proizvodnje, javlja se nova građanska klasa. Interesi i potrebe nove građanske klase znatno se razlikuju od interesa tadašnje vladajuće klase: plemstva i svećenstva. Crkveno obrazovanje nije moglo pratiti ni zadovoljiti novonastale potrebe građanske klase, i zbog toga će građani poduzimati inicijative na otvaranju različitih vrsta privatnih i javnih škola.¹⁴

Prve svjetovne škole u srednjem vijeku osnivaju: gradske vlasti, cehovi i gilde (udruženje obrtnika i trgovaca). Budući da su se ove škole uglavnom nalazile u gradovima,

¹¹ Dragutin Franković, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, str. 18-20

¹² Antun Cuvaj, *Grada za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, Svezak I., Tisak Kr. Zemaljske Tiskare, Zagreb 1910., str. 209

¹³ Emerik Munjiza, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, str. 27

¹⁴ Isto, str. 28

zajednički se nazivaju gradskim školama. U njima se pored humanističkog obrazovanja stječu i praktična znanja i vještine iz realnog područja. Otvaranjem gradskih škola djelomično je zaustavljena apsolutna dominacija crkvenog obrazovanja. U početku je u njima radio jedan učitelj, a kasnije se uvode posebni učitelji po programskim područjima. Javne gradske škole u Hrvatskoj možemo pratiti od XIV. stoljeća, počevši od Dubrovačke Republike, a kasnije i u sjevernoj Hrvatskoj (1480. Varaždinske Toplice). Ni nove gradske škole nisu mogle dignuti obrazovanje na razinu opće obveznosti. Školsko obrazovanje bila je i dalje privilegija imućnijih pojedinaca. Pored toga, gradske škole su po svom karakteru i organizaciji bile vrlo različite i država, kao institucija, sve više jača, širi se njezina nadležnost i djelokrug nad ukupnim stanovništvom svog područja te se kao nužnost javlja jači interes države za organizaciju cjelokupnog školstva na svom području.¹⁵

Svakako da se ovdje postavlja pitanje interesa države za školstvo. Nakon nekoliko stoljeća gdje je školstvo bilo isključivo u interesu svećenstva, da li zbog obuke novog svećeničkog kadra, da li zbog približavanja riječi božje svim slojevima, država je odlučila da ipak ona mora odlučivati o školstvu. Ovo se događa zbog jednog jednostavnog razloga, a to je kvalificirana radna snaga. Feudalno društvo više ne može ispunjavati sve veće potrebe novoga svijeta, te se javljaju novi načini proizvodnje kao što je manufaktura. Iz tog razloga država želi imati ustaljeno školstvo, gdje će svaki učenik po završetku školovanja imati ista predznanja, te će ih lakše moći prilagoditi novim poslovima, te u konačnici i razvitku i boljitku same države.¹⁶

Feudalni društveni odnosi u Hrvatskoj su formalno ukinuti 1848. godine, što znači da Hrvatska u drugu polovinu XIX. stoljeća ulazi s ambicijom izgradnje moderne građanske države. No i pored toga što Hrvatska u drugu polovinu XIX. stoljeća ulazi s ambicijama kapitalističkog razvoja i stvaranja moderne države ona je i dalje u mnogim elementima još uvijek bila relativno zaostala država. Tek šezdesetih godina XIX. stoljeća počinje razvoj industrijskih grana temeljen na prehrambeno-prerađivačkoj industriji, u području prerade žitarica i šećerne repe. Poseban se zamah osjeća u području eksploatacije šuma (ali pretežno kao sirovine, bez značajnije prerađivačke industrije). Kapital je bio pretežno stranog podrijetla. Malobrojni domaći poduzetnici nisu bili ozbiljnija konkurencija stranom kapitalu. Domaći kapital bio je pretežno obrtničko-trgovačkog karaktera. O ekonomskoj snazi

---

¹⁵ Emerik Munjiza, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, str. 29

¹⁶ Franjo Šanjek, *Dominikanci i Hrvati: osam stoljeća zajedništva (13. - 21. stoljeće*, Kršćanska Sadašnjost, Dominikanska naklada Istina, Zagreb 2008., 325-332 str.

(slabosti) govori podatak da su sedamdesetih godina XIX. stoljeća svega tri grada u Hrvatskoj: Zagreb, Osijek i Rijeka približavali brojci od 20.000 stanovnika. I krajem XIX. stoljeća hrvatska industrija bila je još u povojima. Država je znala da je obrazovan radnik i najbolji radnik, te više ništa nije prepuštala slučaju. Ovo je jedan od velikih trenutaka u povijesti, jer sa povećanjem proizvodnje dolazi i do razvitka urbanih središta, te mogućnosti rasta populacije, koja više nije živjela u oskudnim uvjetima srednjeg vijeka.

Sa povećanjem broja stanovništva u gradovima, povećao se i broj škola koju su otvarane, a to nam dobro prikazuje i Dinko Župan sa svojim istraživanjem. Naime, prema njegovoj tablici (tablica 1.), broj škola je u većini školskih nadzorništvâ veći od broja zgrada, što je najvidljivije u srijemskoj županiji, dok je u osječkom školskom nadzorništvu bila samo jedna zgrada više nego broja škola. No kada se pogleda kvaliteta tih zgrada, vidimo da je u toj županiji čak 25 posto zgrada u lošem stanju, te taj višak od jedne zgrade vjerojatno predstavlja školsku zgradu koja zbog lošeg stanja nije bila u upotrebi.¹⁷

Tablica 1. Školske zgrade, učionice i školski vrtovi školske godine 1884./85.¹⁸

Školski nadzor	Broj škola	Broj školskih zgrada	Stanje školskih zgrada			Broj školskih soba	Broj igrališta	Broj školskih vrtova
			Dobro	Srednje	Loše			
Požeško	46	43	27	13	3	63	25	31
Osječko	144	145	64	45	36	186	8	89
Vukovarsko	122	112	94	16	2	148	25	96

Kada se podaci o stanju školskih zgrada usporede sa onima iz 1878. godine, tada se ipak vidi određeni napredak. Tako je od 1878. godine do 1885. izgrađeno ili stavljeno u upotrebu 38 novih školskih zgrada. Dok je 1878. godine bilo 35,5 posto dobrih zgrada, 1885. godine bilo je 61,6 posto. To znači da su uvjeti za odvijanje nastave u tom razdoblju djelomično poboljšani.

¹⁷ Scrinia Slavonica, svezak 2 (2002.), Dinko Župan, *Utjecaji Mažuranićeve reforme školstva na pučko školstvo u Slavoniji (1875.-1885.)*, Hrvatski institut za povijest, Slavonski Brod 2002., str. 288

¹⁸ Isto, str. 288

5. ŠKOLSKE REFORME AUSTRIJSKIH VLADARA

5.1. Opći školski red

Ozbiljnije uređenje državnog školstva u Hrvatskoj počinje u vrijeme vladanja carice Marije Terezije (1740-1780). U duhu prosvjetiteljske ideje carica Marija Terezija potiče otvaranje škola sa ciljem da se barem u sjedištu svake župe otvori najelementarniji oblik škole. Školsku reformu povjerila je Johannu Ignazu Felbigeru (1724 - 1788), koji ju je obznanio u *Općem školskom redu* 1774. godine. Navedeni *Opći školski red* predviđa: trivijalne, glavne i normalne škole. Za svaku od navedenih škola propisana je posebna nastavna osnova. Trivijalne škole su najelementarnije i trebale su se nalaziti u sjedištima župa. U njima radi jedan učitelj i kateheta, a po potrebi se može namjestiti i učiteljski pomoćnik. U školama se uči elementarno gradivo iz sljedećih predmeta: vjeronauka, biblijske povijesti, čitanja i pisanja (na njemačkom jeziku), računanje do trojnog pravila, nauka o poštenju i gospodarstvu.¹⁹

Slika 3. Felbiger Ignaz, opat i organizator austro-ugarskog školstva²⁰

¹⁹ Emerik Munjiza, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, str. 30

²⁰ Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva*, Svezak I., str. 418

U svakom okruženju treba postojati glavna škola. U glavnoj školi rade 3-4 učitelja i kateheta. Pored navedenih predmeta za trivijalne škole, u glavnim školama uče se još sljedeći nastavni predmeti: počeci latinskog jezika, zemljopisa i povijesti, naputci za pismene sastavke, risanje i mjerstvo te počeci kućnog i poljskog gospodarstva. Glavne su škole u pravilu imale četiri razreda. Četvrti se razred mogao dijeliti na dva godišta, tako da su praktično glavne škole mogle trajati pet godina. U oba godišta četvrtog razreda, naglasak je bio na realnim predmetima koji su bili u funkciji početnog profesionalnog osposobljavanja.

U sjedištu svake komisije treba postojati normalna škola. U normalnim školama u pravilu rade četiri učitelja i kateheta. Normalne škole, isto kao i glavne mogu imati dva godišta četvrtog razreda, a pored redovitog obrazovanja, skrbile su i za obrazovanje učiteljskog podmladka. Tadašnje obrazovanje učitelja bilo je u sastavu elementarnog, još nije bilo podignuto na srednješkolsku razinu. Normalne škole osiguravaju mogućnost učiteljskog obrazovanja za one koji ne namjeravaju nastaviti srednješkolsko obrazovanje. Učiteljske kandidate u pedagogiji podučavaju je ravnatelj. Temeljni udžbenik bio je *Methodenbuch*. Uz navedene trivijalne, glavne i normalne škole, još su jedno vrijeme dijelovale i gradske škole.²¹

Slika 4. Topografija normalnih škola²²

²¹ Antun Cuvaj, *Grada za povijest školstva*, Svezak II., str. 17-22

²² Antun Cuvaj, *Grada za povijest školstva*, Svezak I., str. 425

Prema navedenom *Općem školskom redu* bilo je preporučeno da se za djevojčice otvaraju posebne škole, u posebnim zgradama. Djevojčice su pored navedenih predmeta slušale i poseban predmet za njih: ženski ručni rad i upute u racionalno kućanstvo. Djeca koja ne idu u srednje škole trebaju polaziti *nedeljnu školu* ili *opetovnicu*. Opetovna škola traje za šegрте do oslobođenja za kalfu, a za ostale do 20.godine života. U opetovnici se uglavnom ponavljalo savladano gradivo, nastojalo se povezati s praksom te na taj način pripremiti mlade za buduće uspješne gospodare svog domaćinstva.²³

5.2. Ratio Educationis iz 1777. godine

Za vladanja Marije Terezije donesena je i objavljena 22.kolovoza 1777. na latinskom jeziku i naredba pod naslovom *Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas (Opći školski i naučni sustav za ugarsko kraljevstvo i njemu pridružene strane)*. Naredbu su izdali dvorski službenici Josip barun Urmeny i Dane Tersztjanski. Namijenjena je bila Ugarskoj i Hrvatskoj, jer su se njihovi staleži ogradili od *Općeg školskog reda* zbog njegovih germanizatorskih tendencija. Iako je i ovom *Školskom sustavu* bilo prigovora, naročito zbog toga što materinskom jeziku (mađarskom i hrvatskom) daje sporedno mjesto i što ne donosi gradivo nekim logičkim redom, on se ipak upotrebljavao kako u Ugarskoj, tako i u Banskoj Hrvatskoj.

Škole su se dijelile na narodne (osnovne) i latinske (gimnazije), te se škole dijele prema broju stanovnika na određenom području. Prema ovom školskom sustavu, škole su državne ustanove, država ih nadzire i u svima se jednako poučava. Pored toga u ovom sustavu dolaze do izražaja stanoviti napredni socijalni i pedagoški principi, kao na primjer: opća obveznost na polazak u školu; vjerska snošljivost, tako da osnovnu školu mogu pohađati i djeca koja nisu katolici, odnosno da i nekatolici mogu osnivati svoje škole; pored osnovnih može se učiti i njemački jezik i počeci latinskog jezika; svrha školskog obrazovanja nije pobožan kršćanin nego valjan građanin; škola se brine i za tjelesni odgoj djece i dr.²⁴

Odredbe *Općeg školskog reda* iz 1774. godine vrijedile su za osnovne škole u austrijskim zemljama i Vojnoj Krajini, a odredbe *Školskog sustava* iz 1777. godine za osnovne škole i gimnazije u Ugarskoj i Hrvatskoj sve do početka XIX. stoljeća, kad su za Franje I. donesene nove uredbe.

---

²³ Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva*, Svezak II., str.57

²⁴ Dragutin Franković, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, str. 61-62

5.3. Državni školski ustav iz 1805. godine

U duhu reakcionarnog režima Franje I. u Austriji valjalo je izmijeniti raniju naredbu iz 1774. godine, po kojoj su se do tada organizirale osnovne škole. S tim u vezi povjereno je posebnoj komisiji, da izradi novu naredbu. Taj zadatak riješio je kanonik Anton Spendou, porijeklom Slovenac. Tako je nastao *Politische Schulverfassung* ili *Schulcodex*. (Ova uredba odobrena 11.VIII.1805.godine vrijedila je kod nas za Krajinu).

Prema prvom članu ove reakcionarne naredbe povjerava se neposredan nadzor nad školom župnicima. Vrlo je zanimljivo da je ponovno školstvo vraćeno pod neposredan nadzor svećenika, a to je usko povezano s tim da je svećenstvo ipak tražilo da se razdvoji školstvo od države, kako se ne bi kroz školstvo pokušale gurati različite političke ideje i ideali, nego da škola treba biti objektivna i dopustiti da učenici sami stvore određene stavove. Naredba sadržava i detaljne odredbe u vezi s obrazovanjem nastavnika. Učitelji glavnih škola obrazuju se pedagoškim tečajevima uz normalne ili uzorne škole, koji traju šest mjeseci. Za obrazovanje učitelja trivijalnih škola organiziraju se u glavnoj školi svakog okruga tečajevi, koji traju po tri mjeseca. Učiteljice ženskih škola morale su završiti tečaj i izučiti ručni rad. Dalje, ova naredba sadržava iscrpne odredbe o ličnosti učitelja, njegovom položaju, plaći, odgovornosti, osiguranju u slučaju bolesti, kao i o osiguranju njihovih udovica i djece.

Školski ustav iz 1805. godine po svojoj je koncepciji potpuniji i znači napredak naspram *Općeg školskog reda iz 1774.* Ovom se naredbom također proširuje i organizacija osnovnoškolskog obrazovanja. Međutim, negativno je njezino obilježje, što školu, učitelja i njihov rad povjerava nadzoru i vođenju svećenika. Pored toga, ova naredba ne daje narodnom jeziku određeno mjesto u nastavnom radu.²⁵

5.4. Ratio Educationis iz 1806. godine

Ratio educationis iz 1777. godine vrlo brzo je zamijenila nova nastavna osnova poznata pod nazivom *Ratio educationis iz 1806. godine*. I po ovoj nastavnoj osnovi ostaju iste vrste škola kao i prema prethodnoj, istoj podjeli: normalne i narodne. Narodne se dijele za: selo i manja mjesta, za veća mjesta i manje gradove i veće gradove. Nastavna osnova nije jednaka za sve škole, kao ni broj učitelja koji je uglavnom ostao isti kao i u ranijoj osnovi. Također, normalne škole zadržale su istu organizaciju i namjenu. Način školovanja za

---

²⁵ Dragutin Franković, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, str. 63

djevojčice je također zadržan. U čemu je onda razlika između ova dva školska reda? Školski red iz 1806. u sebi sadržava i sigurniju socijalnu komponentu za učitelje. On predviđa sigurniju državnu ili općinsku plaću, a isto tako i mirovinu iz državne blagajne ili različitih zaklada. Navedene škole nisu ni približno osigurale školovanje cjelokupnom broju djece. Kone su se nalazile samo u većim mjestima na njemačkom jeziku. Državne škole si mogućnost školovanja znatno približile i omasovile, ali ga nisu dovele ni približno do obaveznosti i masovnosti.²⁶

Zapravo masovnije školovanje kod nas je realizirano poslije 1830. godine uvođenjem *narodnih elementarnih škola*. Navedene škole su bile na hrvatskom jeziku, elementarne i u dvogodišnjem trajanju te su praktično djelovale u svim selima. Po osnivanju i vlasništvu bile su općinske, što znači da ih je otvarala i izdržavala općina iz svojih sredstava ili uz pomoć zaklada. Po izgledu i opremljenosti, bile su izrazito skromne. Druga vrsta općinskih škola bile su *njemačke* općinske škole. Njih otvaraju općine s većinskim njemčkim stanovništvom. Po svojoj karakteru bile su slične narodnim elementarnim i trivijalnim školama. Iz trivijalnih i općinskih njemačkih škola moglo se preći u najviši razred glavnih škola, dok je to iz narodnih elementarnih škola bilo gotovo nemoguće.²⁷

5.5. Systema scholarum elementarium

Nova zajednička administrativna naredba za područje školstva za Ugarsku i Hrvatsku donesena je 1845. godine po nazivom *Systema scholarum elementarium* (Sustav početnih učionica). Prema njemu, osnovne škole dijele se na niže i više. Prva dva razreda zovu se niža, a treći i četvrti razred viša škola. Četvrti razred također je imao dva godišta. Iz trećeg razreda moglo se preći u više *literarne* ili *industrijske* razrede. Dva godišta četvrtog razreda osiguravala su i početno obrtničko zanimanje. Ovaj školski red bio je izrazito asocijalan, budući da je obrazovanje djevojčica dijelio prema materijalnom statusu i razlikuje: škole za djevojke iz prostog naroda i škole za djevojke iz imućnijeg staleža. U treći razred (početak više škole) mogli su prijeći samo najbolji učenici. Po završetku oba godišta četvrtog razreda moglo se upisati u neko srednješkolno obrazovanje. Cuvaj spominje da nitko to nije položio ispit iz Metodike ne može raditi kao učitelj. Prema ovom školskom sustavu raditi će se do uvođenja prvih hrvatskih školskih zakona.²⁸

---

²⁶ Emerik Munjiza, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, str. 32

²⁷ Isto, str. 34

²⁸ Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva*, Svezak III., str. 17-22

6. ŠKOLSTVO U DALMACIJI I ISTRI

Dalmacija i Istra u analiziranom razdoblju bile su u različitom državno-pravno-teritorijalnom odnosu prema ostatku Hrvatske pa se u njima i školstvo ponešto diferencirano razvijalo. Za vrijeme mletačke uprave, školstvo je prepušteno općinskim i gradskim vlastima. Država nije otvorila niti jednu jedinu javnu školu. Venecija je sistemski podržavala neznanje u Dalmaciji kako bi Dalmatince učinila žrtvom svoje samovolje. Nešto povoljnije prilike u školstvu nastupile su za vrijeme prve austrijske uprave (1797-1805). Prvi namjesnik austrijske vlade (knez Thurn), izdao je 1803. *Pravilnik za školstvo u Dalmaciji*, koji se oslanjao na *Opći školski red* iz 1774. godine.

Za vrijeme francuske vlasti, od 1805. godine (U Ilirskim provincijama 1809.-1815.) izvršene su mnoge napredne gospodarske, socijalne, pa i školske reforme. Francuski namjesnik Dandolo (1807.) donosi *Opći plan za javnu nastavu u Dalmaciji*. Odmah na početku osniva se 19 škola ustrojenih prema načelima trivijalne škole. Opći plan predviđao je i posebno obrazovanje djevojčica. U realizaciji ovoga plana bilo je dosta praktičnih poteškoća zbog siromaštva općina i nedostatka školskih knjiga na hrvatskom jeziku. U vrijeme Marmonta (1774.-1852.) donesena je nova *Osnova za javnu nastavu* u svim ilirskim pokrajinama. Međutim, pored ambicioznog plana, praktično stanje nije se bitno promjenilo. Krajem 1811. godine djelovalo je 23 muške i 5 ženskih osnovnih škola.²⁹

Još nepovoljnije stanje na području školstva nastaje za vrijeme druge austrijske uprave poslije 1815. godine. Većina naprednih institucija prethodne francuske uprave dokinute su pa se i na području školstva osjeća nazadovanje. Godine 1823. donesen je *Pravilnik i upute* za djelovanje osnovne škole u Dalmaciji. No, pored čestog izmijenjivanja pravilnika i naredbi, stanje se u školstvu nije bitno mijenjalo. O školama uglavnom brinu općine koje su siromašne i škole doživljavaju kao dodatni teret. Na različite načine nastoje se odnarediti škole, uz konstantan manjak školskih knjiga na hrvatskom jeziku. Još izraženije neprilike u školstvu bile su na području Istre. Broj škola bio je malen. Radile su u neprikladnim materijalnim uvjetima uz izrazito jak utjecaj talijanizacije i germanizacije. Škole i školske knjige na hrvatskom jeziku bile su izuzetak. Školstvo u Istri bilo je sve do 1869. godine organizirano po školskom sustavu iz 1805.³⁰

---

²⁹ Dragutin Franković, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, str. 82

³⁰ Emerik Munjiza, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, str. 36

Znatno povoljnije stanje na području školstva bilo je u Dubrovniku i Dubrovačkoj Republici zbog njezinog specifičnog političkog položaja i gospodarske snage. Na dubrovačkom području otvaraju se škole i u okolnim selima. Povoljnije stanje na području školstva osjeća se poslije 1848. godine ukidanjem kmetstva i uvođenjem hrvatskog jezika kao službenog u javnu uporabu pa time i u području školstva. U području školstva sve se više osjeća određena autonomija. U školskim reformama Ministarstvo nastave uvelo je određenu autonomiju na području školstva kroz *Zemaljske školske oblasti*. Takva je zemaljska oblast za Dalmaciju osnovana 1850. godine. Godine 1869. donesen je liberalniji školski zakon koji je vrijedio i na području Dalmacije. Prema ovom zakonu škole su: javne i privatne, osnovne i gradske, muške i ženske, besplatne i osnovne. Ovaj je zakon bio temeljem na području Austro-Ugarske, ali će istovremeno omogućiti da *Zemaljske školske oblasti* pristupe samostalnom reguliranju svojeg školstva i uvođenja školske obveznosti.³¹

Slika 5. Karta Dubrovačke Republike³²

Pored toga što se školstvo u Hrvatskoj razvijalo u različitim uvjetima i po nekim obilježjima bilo specifično, to ne znači da nije bilo moguće utvrditi njegove opće karakteristike i tendencije. Početno obrazovanje bilo je vaninstitucionalno kao opismenjavanje, i vjerski kršćanski odgoj. Početno školsko institucionaliziranje obrazovanja vezano je uz vladare i narodne dinastije, crkvu i crkvene redove. Crkva će zadržati dominantnu odluku u školskom obrazovanju sve do početka otvaranja državnih škola. Crkvene škole imat će interni i eksterni karakter. Međusobno će biti vrlo različite: prema načinu organizacije,

³¹ Dragutin Franković, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, str. 83-84

³² Slika preuzeta sa interneta: hr.wikipedia.org/wiki/Dubrovačka_Republika, 18.6.2012

dužini trajanja, nastavnim planovima i programima. No, pored značajne razlike, moguće je razlikovati i tri dominantne vrste crkvenih škola: župne, katedrale i samostanske.

Uvođenjem novog načina manufakturne proizvodnje i jačanjem nove građanske klase postojeće crkvene škole neće moći ispunjavati nove potrebe. Zbog toga će se uz crkvene škole otvarati i gradske škole za potrebe gradske administracije, obrtnika i trgovaca. Navedene će se škole međusobno razlikovati po bitnim elementima, ovisno o osnivačima i namjeni. Jačanjem centralne državne vlasti na području školstva javlja se potreba za otvaranjem državnih škola. Poseban interes za državne škole javlja se u vrijeme prosvjetiteljstva, jer je temeljna odrednica gospodarskog i društvenog napretka pismenosti naroda. Stoga organizaciju školstva preuzima država s ciljem da ga unificira, prilagodi svojim potrebama i da ga omasovi. Državno školstvo na području Hrvatske moguće je pratiti od vremena carice Marije Terezije. Školstvo u Hrvatskoj organizirano je prema austrijskim sustavima i preuzimano je preko administrativnih naredbi.³³

---

³³ Emerik Munjiza, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, str. 37-38

7. ILIRSKI POKRET U HRVATSKOJ

Nacionalno-revolucionarni pokreti građanstva u Europi utjecali su i na građanstvo u Hrvatskoj da istupi protiv ekonomske i političke dominacije mađarskih feudalaca i bečke reakcije, i uopće protiv feudalnog društvenog sistema, koji je spriječavao privredni i kulturni razvitak hrvatskih krajeva. Ideološki nosilac Ilirskog pokreta u Hrvatskoj bila je mlada, borbena intelegencija, porijeklom pretežno iz širih, siromašnih narodnih slojeva, pripadnici različitih dotad manje značajnih profesija: pravnici, niži činovnici, profesori, književnici, omladina Akademije i gimnazija, učitelji i dr.³⁴

Pokret je započeo za nešto prije 1835. godine, a kulminirao je 1848/49. godine za vrijeme revolucije. Pokret se ispočetka afirmirao u svestranoj literaturi i kulturnoj djelatnosti, ali je uskoro obuhvatio i probleme područja ekonomskog, društvenog i političkog života. Svestrana djelatnost nosilaca Ilirskog pokreta postavila je osnove nogo društvenog života u Hrvatskoj. Vođa ilirskog pokreta bio je Ljudevit Gaj koji 1835. objavljuje prvi broj *Novina horvatzkih s književnim podlistkom Danica Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka* u kojem su objavljivani domoljubni tekstovi, najčešće budnice i davorije. Već sljedeće godine (1836.) novine mijenjaju naziv u *Novine ilirske*, a podlistak se zove *Danica ilirska*. 1838. Gaj dobiva dozvolu za otvaranje tiskare. Važnu su ulogu u širenju pokreta imale *ilirske čitaonice*, a prva je otvorena Ilirska čitaonica u Zagrebu. Po uzoru na Maticu srpsku, utemeljenu 1826., i u ostalim se slavenskim narodima osnivaju matice s narodnim imenom (Matica češka 1831., Matica slovačka 1863., Slovenska matica 1864.), kao ustanove za promicanje narodne svijesti i kulture. Pod utjecajem ilirskih ideja, 10. veljače 1842. grof Janko Drašković predlaže utemeljenje *Matice ilirske*, koja je do 1850. djelovala u okviru Ilirske čitaonice u Zagrebu. Borba za hrvatski jezik vodila se i u Hrvatskom saboru. 1832. godine je Juraj Rukavina imenovan za potkapetana i prvi je u Hrvatskom saboru progovorio na hrvatskom jeziku – zahvalio se za mjesto potkapetana. 1843. godine Ivan Kukuljević Sakcinski je održao u Hrvatskom saboru prvi zastupnički govor na hrvatskom jeziku. U tom govoru se zalagao da hrvatski postane službeni jezik u Hrvatskoj. Još od kralja Tomislava latinski je službeni jezik u svim hrvatskim javnim institucijama. 1847. je Hrvatski sabor donio odluku da je hrvatski službeni jezik u Hrvatskoj.³⁵

---

³⁴ Jaroslav Šidak, *Hrvatski narodni preporod – Ilirski pokret*, Školska Knjiga, Zagreb, 1988., str.58-63

³⁵ Isto, str.77-82

7.1. Stanje škola za vrijeme Ilirskog pokreta

Ilirski pokret po svom obujmu zahvatio je mnoga područja ljudskog djelovanja pa tako i samo školstvo. Obrazovanje je bila velika stavka u Ilirskom pokretu jer samo putem obrazovanih ljudi se pokret i mogao širiti dalje. Sve knjige, svi časopisi i članci ne znače ništa ako nema netko tko ih može pročitati i prosljediti dalje. Sudionici Ilirskog pokreta su htjeli podići razinu nacionalne svijeti na jedan novi nivo, a školstvo im je upravo u tome pomagalo veliki dijelom. I sami učitelji u školama su dali svoj doprinos da se ideja Ilirskog pokreta nastavi i dalje širiti bez granica.

Djelatnost Iliraca kroz cijeli ovaj period bila je ispunjena brigom da se pronađu sredstva i putovi kako da se građanstvo izgradi politički i nacionalno. Aktivni na političkom i književnom polju, oni su manje pažnje pridavali potrebama tadašnjih škola, koje po svojoj strukturi i svom djelovanju nisu odgovarale idejama što ih je propagirao ilirizam. Gimnazije, a još više osnovne škole, zahtijevale su temeljitu i svestranu reorganizaciju, a za to je trebalo znatnih novčanih sredstava. Izjave, mišljenja i prijedlozi koje su pojedini Ilirci davali u vezi sa stanjem škola i njihovim potrebama imale su tendenciju da pobude interes za školu i obrazovanje naroda, da kritički razmotre njezino stanje i djelovanje i da označe putove i sredstva za njezino uspješnije djelovanje.³⁶

Školskim i odgojnim pitanjima naročito se zanimala skupina Iliraca, koja se okupljala oko *hrvatske ljevice*. To saznajemo iz pisanja njezina lista *Branislav*. List je zagovarao da se latinski jezik zamijeni narodnim u svim javnim poslovima, da se zagrebačka akademija pretvori u sveučilište i odmah organizira katedra za narodni jezik, da se narodni jezik uvede u gimnazije i ostale škole, da se osnuje narodno kazalište, da se oko unapređenja književnosti brine *učeno društvo*, za obrazovanje potrebnih učitelja da se uredi preparandije, da se osnuju trgovačke i obrtničke škole i dr.³⁷

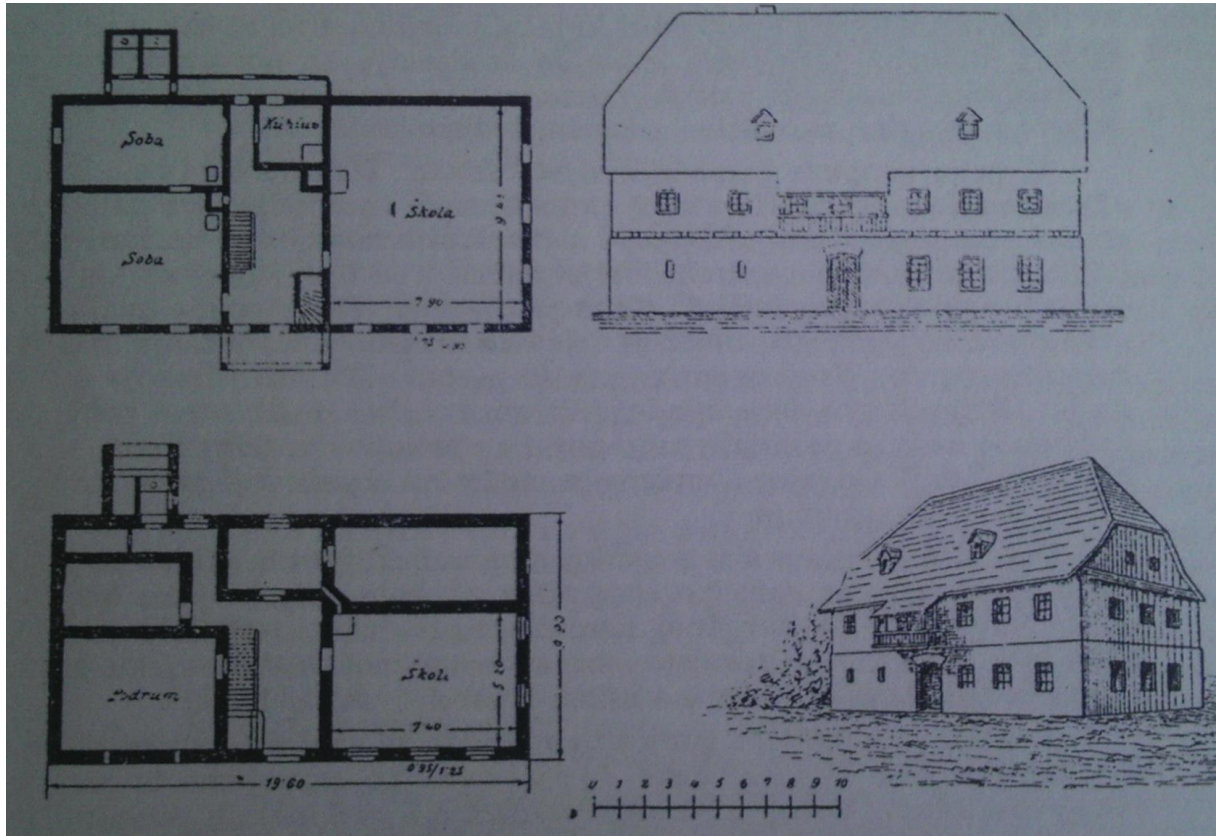
Naročitu pažnju i danas zaslužuje brošura Ljudevita Vukotinića, *Nešto o školah pučkih, reč o svoje vreme*, Zagreb, 1844. Prvi je to spis hrvatskog autora, koji na hrvatskom jeziku crta tadašnje teške školske prilike u Hrvatskoj, da upozna šire krugove s naprednim načelima pučke izobrazbe, koje su za ono vrijeme bile veoma rijetke i primitivno uređene, te da je zaista vrijeme da primimo posla. Uz Vukotinića pisao je i Adolf Veber Tkalčević, Matija Ban, Mijat Stojanović i drugi. Zbog svih kritika koje su objavljivane u hrvatskim novinama,

---

³⁶ Dragutin Franković, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, str.94

³⁷ Isto, str. 95

pa tako i u Gajevoj *Danici*, dovelo je do rasprave u Hrvatskom saboru. Uz to su i pojedine županije imenovale stručnjake, koji su podnijeli nacрте za uređenje seoskih škola. Poznate su osnove stručnjaka za Varaždinsku županiju, posjednika Tome pl. Bedekovića, profesora gimnazije u Varaždinu Antuna Rožića i kanonika Mirka Vojskeca iz Varaždina.³⁸

Slika 6. Tlocrt i crtež zgrade za osnovnu školu u Draganiću (sagrađena 1787.godine)³⁹

7.2.Odgoj djevojčica u obveznom hrvatskom školstvu

Položaj žena u hrvatskom društvu druge polovine XIX. stoljeća bitno se razlikovao od položaja muškaraca i bio je znatno nepovoljniji. Sve značajnije društvene i javne funkcije bile su rezervirane za muškarce. Škole su gotovo bile nedostupne djevojčicama. U tadašnje vrijeme školovanje je bilo privilegija dječaka iz imućnijih obitelji. Krajem XIX. stoljeća u europskim razmjerima osjeća se početak ženske emancipacije koji se ogleda u borbi za opće biračko pravo i posljedica koje iz toga slijede, između ostalog i na ravnopravni položaj u

³⁸ Dragutin Franković, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, str.96

³⁹ Isto, str.97

školovanju. S obzirom da je odgoj društveno uvjetovan i određen tako ćemo položaj djevojčica u školskom sustavu promatrati unutar postojećeg društvenog okružja. Društveno okružje i tadašnja školska praksa bit će teorijski okvir unutar kojeg ćemo analizirati priloge o odgoju djevojčica objavljenih u Napretku između 1859. i 1909. godine.⁴⁰

Sa ukidanjem feudalnog društva u svijetu, a nakon revolucija 1848. i u našoj blizini, pa i Hrvatskoj, narod u Hrvatskoj je shvatio da se može živjeti boljim životom, životom u kojem pravo glasa neće imati samo imućniji građani nego svi. Upravo u ovim trenutcima i ženska društva dižu svoj glas, te se traži da se djevojčice ne tretiraju nikako drugačije u školama, te da se radno mjesto može isto tako kvalitetno popuniti sa osobama različitoga spola. Razmišljajući unatrag kroz povijest, ove trenutke hrvatske povijesti slobodno možemo nazivati začecima emancipiranog života žena u Hrvatskoj.⁴¹

Prema običajnom pravu ženska djeca su bila isključena iz nasljednog reda, ona su svoj dio dobivala prilikom udaje u naravi (otpremninu). U tadašnjem hrvatskom društvu poslovi su bili strogo i precizno podijeljeni na muško ženske. Žene gotovo da nisu imale pravo na slobodno vrijeme (posebno u selima). Sramota je bilo vidjeti ženu bez posla. Ženska se osoba nije smjela zateći u dvorištu ili u sobi bez ručnog rada. Školska obveznost u Hrvatsku uvedena je krajem 19. stoljeća. Do tada je obrazovanost i pismenost bila rezervirana za dječake i bila njihova privilegija. Odgojni ideal za djevojčice bio je: dobra domaćica, vjerna supruga i brižna majka, koji se mogao realizirati i bez institucionalnog odgoja i obrazovanja.⁴²

Nastavni plan i program nije bio jednak za dječake i djevojčice. U obrazovanju djevojčica naglasak je bio na savladavanju praktičnih vještina potrebnih u vlastitom domaćinstvu kroz nastavne predmete ženskog ručnog rada i domaćinstva. Obrazovne predmete djevojčice su savladavale u reduciranom obliku kako po opsegu tako i po dubini. Sve kasnije administrativne naredbe uglavnom su zadržale i naglašavale potrebu različitog obrazovanja za dječake i djevojčice. Godine 1777. bilo je naređeno da učiteljske supruge obučavaju žensku mladež u: šivanju, pletenju i drugim ručnim radnjama potrebnim u vlastitom domaćinstvu. Žensku mladež nije se doduše učilo čitati, pisati i računati, jer se tada smatralo da to nije ni potrebno. Samo nekoliko godina kasnije, 1780. obnavlja se naredba da je potrebno žensku mladež obučavati u: šivanju, pletenju, pređenju i kuhanju. Posebno je tom prilikom naglašena potreba savladavanja tehnike kuhanja. *Nova školska naredba iz 1845.*

---

⁴⁰ Emerik Munjiza, *Glasovi iz prošlosti* (Napredak o odgoju djevojčica u obveznom hrvatskom školstvu druge polovine XIX. Stoljeća), Filozofski Fakultet Osijek, Osijek 2011, str.279

⁴¹ Emerik Munjiza, *Glasovi iz prošlosti*, str.280

⁴² Isto, str.280

godine pod nazivom *Sustav pučkih učionica* izričito govori o potrebi diferencirano-reduciranog obrazovanja djevojčica. U članku 5. navedene *Naredbe* izričito se govori o otvaranju posebnih djevojačkih škola, sa specifičnim nastavnim planom i programom koji će zadovoljiti potrebe djevojčica, obitelji i društva. Treće razdoblje u razvoju hrvatskog školstva počinje autonomnim uređenjem vlastitog školstva, donošenjem prvih vlastitih školskih zakona i uvođenjem opće školske obveznosti. *Prvi hrvatski školski zakoni* (iz 1871. i 1874.) preuzeli su i ugradili sve navedene modele posebnog obrazovanja djevojčica. Oba navedena zakona bila su u tom pogledu rigorozna i izričito su tražila: “Valja svagdje, gdje to sredstva dopuštaju, nastojati da se postojeće mješovite učione razdvoje po spolovih i da se ustroje posebne djevojačke učione.”⁴³

Žene su po prirodi drugačije od muškaraca, što ne znači niti da su inferiorne niti da su superiorne, nego jednostavno da su različite. U dugoj ljudskoj povijesti dolazilo je u više navrata do društvenih podjela rada u kojoj su žene preuzimale one poslove koji odgovaraju njihovoj prirodi (briga oko kuće i djece). Društvenu ulogu žene realiziraju kroz obitelj u funkciji: vjerne supruge, dobre domaćice i brižne majke. Za tu ih ulogu škola mora osposobiti kroz nastavne predmete praktičnog karaktera i opća moralna načela. Odgoj dječaka i djevojčica mora biti različit jer im je društveni položaj i uloga različiti. Institucionalni odgoj je uvažio navedene razlike i ugradio ih u svoj školski sustav. Po naravi stvari ženi je određene društvena funkcija supruge, majke, kućanice. Prirodne razlike i društvena očekivanja su takva da postoji apsolutno opravdanje posebnog odgoja dječaka i djevojčica. Poseban odgoj dječaka i djevojčica potreban je iz obrazovnog i moralnog razloga. Iz moralnih razloga potrebno je različitim modelima odvojiti dječake od djevojčica (posebne školske zgrade, posebne smjene, posebne učionice, raspored sjedenja). Primjetljivo je da u postojećem društvenom životu žene nisu ni približno ravnopravne muškarcima. U tadašnjim stručnim rasprava ima stavova koji takvo stanje opravdavaju manjim intelektualnim sposobnostima žena.⁴⁴

Za odgoj djevojčica potrebni su posebni nastavni predmeti, pretežito praktičnog karaktera koji će ih osposobiti za dobre supruge, majke i domaćice. U obrazovanju djevojčica potrebni su i posebni i specifični udžbenici. Sadašnja škola ne udovoljava temeljnim potrebama i zahtjevima u odgoju djevojčica za njihove obiteljske i društvene potrebe. Školsko obrazovanje je kratko, u pravilu traje svega četiri godine. U školskom obrazovanju naglasak je na učenju, a ne osposobljavanju. Djevojčice kada napuste školu nisu osposobljene za poslove

---

⁴³ Emerik Munjiza, *Glasovi iz prošlosti*, str.281

⁴⁴ Isto, str.282

koji ih očekuju u njihovom domaćinstvu. Djevojčice u pravilu s jedanaest-dvanaest godina napuštaju školu, a sa šesnaest razmišljaju o udaju (ili se već udaju). Ako ih škola nije osposobila za potrebe praktičnog života, tko će to onda napraviti.⁴⁵

Vrlo često obiteljski i školski odgoji nisu usklađeni: umjesto suradnje prakticira se optuživanje. Škola vrlo često optužuje obitelj da iz različitih razloga ne vrši u dovoljnoj mjeri svoju odgojnu ulogu ili ju vrši na krivi način. U imućnim obiteljima odgojem se ne bavi majka nego surogat majka (guvernanta, dojilja). „Gospođa majka čini ono što fino obrazovani svijet od nje zahtijeva: da pravi svoje toalete, da prima posjete, čita romane, odlazi u društvo, koncerte, kazališta itd.“ Guvernante i privatni učitelji uče djecu: svirati, pjevati, strane jezike, čitaju stranu literaturu, a o gospodarstvu i kućanstvu nemaju pojma. Imućni građani u odgoju djevojčica pod jakim su utjecajem pomodarstva, koje nije u skladu s našom narodnom tradicijom ni potrebama.⁴⁶

Druga polovina XIX. stoljeća je razdoblje tehničko-tehnološkog razvoja i napretka, razdoblje osobnih ljudskih prava i sloboda i vrijeme začetka ženske emancipacije. Javljuju se sve glasniji stavovi da nije konačni cilj odgoja odgojiti djevojčice samo za valjane supruge, majke i kućanice. Ovo je samo jedno od odgojnih područja i potreba. Ženama treba dati priliku da se i profesionalno obrazuju i da počnu ozbiljnije participirati građanska, politička i socijalna prava. U drugoj polovini XIX. stoljeća počinje ozbiljnija borba za opće biračko pravo žena. Žene treba u biračkom pravu izjednačiti s muškarcima da imaju pravo birati i biti birane, i time im dati priliku aktivnijeg sudjelovanja u društvenom i političkom životu. Prema statistikama žene čine preko 50% stanovništva i već zbog toga treba ih u svim građanskim pravima i dužnostima izjednačiti s muškarcima, a to se posebno odnosi na područje obrazovanja kao fundamentalne pretpostavke za ravnopravno uključivanje u društveni i javni život.⁴⁷

Više obrazovanje mora biti dostupno i djevojčicama, no ono još uvijek treba dobrim dijelom biti u funkciji praktičnog osposobljavanja za obiteljske potrebe. Buduće su majke istovremeno i učiteljice, to im je za odgojnu ulogu nužno potrebno odgovarajuće obrazovanje. U današnji uvjetima često ni učiteljske škole ne daju zadovoljavajuće obrazovanje na odgojnom području. Za ukupan odgoj u obitelji nužno je potrebno da buduće majke dobiju i solidno religijsko obrazovanje i odgoj.⁴⁸

---

⁴⁵ Emerik Munjiza, *Glasovi iz prošlosti*, str.283

⁴⁶ Isto, str.285

⁴⁷ Isto, str.286

⁴⁸ Isto, str.287

Samo obrazovana i profesionalno neovisna žena osigurat će si i socijalna prava i sigurnost. Profesionalno obrazovana i osposobljena žena neće se morati udati i trpiti brak iz socijalne nužde. Obrazovni sustav po vertikali do najvišeg stupnja mora biti jednako dostupan muškarcima i ženama. Stanje i napredak u društvu pored ostalog procjenjuje se po položaju žena u njemu, a posebno po obrazovnim šansama koje im pruža. Bezrazložna je društvena predrasuda o nemogućnosti visokog obrazovanja žena, kao i ograničenja u njihovoj znanstvenoj karijeri.⁴⁹

Većina naprednih europskih država dozvoljava ulazak žena na sveučilišta. Između 1886. i 1896. godine u Francuskoj je 300 žena akademski obrazovano. Slična je situacija i u nekim drugim državama, primjerice Engleskoj i Rusiji. O diferenciranom obrazovanju djevojčica raspravljalo se i na 19. njemačkoj općoj učiteljskoj skupštini. Na navedenoj skupštini zauzet je stav da se djevojčicama mora osigurati obrazovanje potrebno za vođenje vlastitog domaćinstva, ali i za obavljanje profesionalnog zanimanja. U uvjetima emancipacijskog pokreta žena preispituju se stavovi i o diferenciranom obrazovanju djevojčica. Na putu stvarne emancipacije žena često stoje sebični muškarci, koji donose nastavne planove i programe i u interesu im je da ništa stvarno ne mijenjaju. U emancipacijskom pokretu pojedinci vide mnoga ograničenja i strah od narušavanja tradicionalnog morala i sustava vrijednosti. U ženskom odgoju sve se više kao nepoželjna vrijednost primjećuje taština (precjenjivanje vlastite osobe bez stvarnog pokrića). Taština je dokazivanje kroz isprazno pomodarstvo, a to se posebno odnosi na materijalno pomodarstvo: odjeća, obuća, nakit, ali i kroz različite oblike ispraznog duhovnog pomodarstva: vizite, zabave, druženja.⁵⁰

---

⁴⁹ Emerik Munjiza, *Glasovi iz prošlosti*, str.289

⁵⁰ Isto, str.291

8.DRŽAVNO ŠKOLSTVO OD ZAKONSKOG REGULIRANJA DO ZAVRŠETKA DRUGOG SVJETSKOG RATA

Padom Bachova apsolutizma (1859.), Hrvatskoj je vraćen Ustav, obnavlja se parlamentarni život (zemaljski Sabori), uistinu i stvarno hrvatski jezik postaje službenim. Dalmacija i Istra (do 1860. Istarsko okružje) dobile su po prvi puta u povijesti, svoje posebne zemaljske sabore. Vojna krajina u suštini zadržala je svoje dotadašnje uređenje. Hrvatske su zemlje u ustavno razdoblje ušle razjedinjene i pored toga što su formalno imale pravo i mogućnost ujedinjenja. Veliko i homogeno Austrijsko carstvo više se nije moglo održavati i njegovim temeljnim preuređenjem stvorena je nova Austro-Ugarska država (1867.). Prema novom ustrojstvu, Dalmacija i Istra ostaju u nadležnosti Austrije, a Hrvatska i Slavonija dolaze u nadležnost Ugarske s kojom trebaju sklopiti poseban ugovor, kojim će regulirati međusobne odnose. Vojna krajina ostaje posebno i izdvojeno područje do svog ukidanja (1881.) i uključivanja u sastav Hrvatske (1886.) godine. U navedenim državno-pravnim okvirima Hrvatska ostaje do završetka Prvog svjetskog rata, te godine 1918. ulazi u novu državno-pravnu zajednicu Kraljevinu Srba Hrvata i Slovenaca (1.XII.1918.), odnosno u Kraljevinu Jugoslaviju (6.I.1929).⁵¹

Slika 7. Karta Austro-Ugarske od 1867. do 1918.⁵²

⁵¹ Emerik Munjiza, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, str. 39

⁵² Jaroslav Šidak, *Hrvatski narodni preporod – Ilirski pokret*, str.42

8.1.Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji

Prema Hrvatsko-ugarskoj nagodbi (1868.) Hrvatska je dobila samostalnost u području sudstva, školstva i uprave. Rasprave oko samostalnog uređenja školstva započele su još na početku ustavnog razdoblja, intenzivnije od 1860.godine. Učitelji zagrebačke učiteljske škole (Klaić kao ravnatelj i Novotny kao profesor), izradili su prijedlog školskog zakona i uputili ga na javnu raspravu u Sabor. Ovaj prijedlog prošao je saborsku proceduru, ali nije sankcioniran od kralja, tako da nikada nije oživotvoren. Novu inicijativu za izradu školskog zakona pokrenula je Zagrebačka županija, kojoj se pridružila i Riječka županija. No ova nova inicijativa nije došla ni do saborske rasprave.⁵³

Prvo hrvatsko učiteljsko društvo *Zadruga* osnovano je 1865.godine. Ovo društvo iste godine pokreće novu inicijativu na izradi školskog zakona. Grupa učitelja na čelu s Ivanom Filipovićem (1823.-1895.), iste 1865.godine izrađuje predložak novog školskog zakona pod nazivom *Ustav pučke škole* u trojednoj kraljevini. Ovaj ustav poslan je u saborsku proceduru, no i on je ostao samo prijedlog. Nove rasprave oko uređenja pučke škole u Hrvatskoj započele su 1872.godine. U toj raspravi primijećene su dvije struje. Prva struja, okupljena oko Klaića, nastojala je osigurati dotadašnji položaj i utjecaj crkve na školstvo. Nova, liberalna struja, okupljena oko Filipovića, nastojala je osigurati svjetovni karakter hrvatskom školstvu.⁵⁴

Konačno povoljni uvjeti za osamostaljivanje školstva dogodili su se poslije sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe, posebno nakon dolaska na vlas narodnjaka i prvog hrvatskog bana pučanina Ivana Mažuranića (1873.-1880.). Već sljedeće godine dovršena je rasprava oko novog (prvog) hrvatskog školskog zakona. (*Zakon o ustroju pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*). Kompletna procedura završena je u istoj godini. Iste godine zakon je sankcioniran od kralja i time je dobio i praktičnu primjenjivost 1874. godine. Konačno prihvaćenje navedenog zakona krupan je događaj u povijesti hrvatskog školstva.

---

⁵³ Emerik Munjiza, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, str. 40

⁵⁴ Dragutin Franković, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, str. 128

Slika 8. Ivan Mažuranić, ban Hrvatske, Slavonije i Dalmacije⁵⁵

Ovim zakonom Hrvatska prvi puta samostalno i autonomno uređuje svoje školstvo. Tim je zakonom i formalno uvedena školska obveznost. Zakon u stručnom i političkom smislu predstavlja krupan iskorak i napredak. Prema njemu, uvodi se obvezna niža četverogodišnja pučka škola, uz koju djeluje opetovnica i po mogućnosti početni oblici praktičnog osposobljavanja za život. Po završetku niže pučke škole postoji *građanska* škola u najmanje trogodišnjem trajanju. U njoj se učenici početno profesionalno osposobljavaju za zanimanja iz obrta, trgovine i umnog gospodarstva. Uz državne škole, zakon je predviđao i različite mogućnosti privatnih škola, pa i početno obrazovanje u obitelji.⁵⁶

Ovim školskim zakonom jasno je razgraničena nadležnost između crkve i države na području pučkog školstva. Crkva zadržava organizaciju i nadzor vjeronauka, kao i nadzor odgoja. Crkva ima svoje predstavnike u mjesnim, županijskim i zemaljskim školskim odborima.

---

⁵⁵ Antun Cuvaj, *Grada za povijest školstva*, Svezak V, str.8

⁵⁶ Dragutin Franković, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, str. 164

Slika 9. Prvi županijski nadzornici⁵⁷

(1.Lugarić Franjo, 2.Filipović Ivan, 3.Durr Franjo, 4.Vurdelija Dimitrije, 5.Vuković Marijan, 6.Grotić Stjepan, 7.Maričić Petar, 8.Balog Đuro)

Država dobiva nadzor nad obrazovanjem. Ovaj nadzor država prepušta stručnjacima i uvodi instituciju *županijskih školskih nadzornika* za koje se biraju najstručniji učitelji. Školama upravljaju *školski odbori*. Pored svećenika u mjesne, županijske i zemaljske školske odbore, ulaze predstavnici učitelja i političke vlasti. Prema ovom zakonu znatno je poboljšan socijalni status hrvatskih učitelja. Učitelji dobivaju položaj državnih službenika, čime im je osigurana mjesečna/godišnja plaća, kao i mirovina nakon 30 godina rada. Prema posebno određenim uvjetima učiteljsku mirovinu mogle su naslijediti udovice i djeca.⁵⁸

⁵⁷ Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva*, Svezak V, str.12

⁵⁸ Emerik Munjiza, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, str. 43-45

Izdavanje potrebnih udžbenika, priručnika i literature na hrvatskom jeziku u početku je povjerenom *Hrvatskom pedagoškom-književnom zboru*. Kasnije je Vlada utemeljila vlastitu nakladničku kuću, *Zemaljska naklada školskih knjiga i tiskanica*.

8.2. Školstvo u Vojnoj krajini

Na području Vojne krajine, tri godine ranije (1871.), donesen je *Školski zakon*. Između ova dva školska zakona postoji velika sličnost. Prema školskom zakonu iz 1871.godine obvezno je školovanje također bilo četverogodišnje, ali se u praksi moglo realizirati kao šestogodišnje. Navedeni zakon predviđao je kao mogućnost polazak u školu godinu dana prije upisa u prvi razred i dva godišta četvrtog razreda (*Zbirka zakonah i naredbah za vojnu krajinu 1871.*). Ukidanjem Vojne krajine (1881.godine) i njezinim uključivanjem u županijski sustav Hrvatske (1886.godine), prestaje potreba postojanja dvaju školskih zakona. Novi, jedinstveni školski zakon donesen je 1888.godine. Donesen je u politički nepovoljnijim uvjetima, u vrijeme vladavine mađarona i Khuena Hedervarija (1883.-1903.) i u nekim segmentima predstavlja korak unazad.

Školska obveza ostaje i dalje četverogodišnja kroz *nižu pučku* školu. No, ovaj zakon predviđa kao mogućnost dva godišta četvrtog razreda čime je školska obveznost produžena na pet godina. Građanska škola ostaje i dalje, s istom funkcijom, ali pod nazivom *viša pučka škola*. Ovaj je školski zakon znatno smanjio neka stečena socijalna prava učitelja pa čak i ograničio osobne slobode. Prema njemu su učiteljske plaće smanjene. Radni vijek je produžen sa 30 na 40 godina. Prema ovom zakonu učiteljice se nisu mogle udavati, te se udaja učiteljice smatrala samovoljnim napuštanjem službe. Uz privatne škole i početno obiteljsko obrazovanje, ovaj zakon predviđao je i otvaranje *autonomnih srpskih škola* (zbog uključivanja Vojne krajine, velikog broja srpskog stanovništva u njoj i zatečene školske tradicije). Većinu odredbi navedenih iz prethodnog zakona zadržao je i ovaj školski zakon. Oba navedena školska zakona propisivala su izgled, veličinu, nužne uvjete školskih zgrada, kao i nužno potreban namještaj.⁵⁹

---

⁵⁹ Antun Cuvaj, *Grada za povijest školstva*, Svezak IV., str.304-349

8.3. Izgled škola

Slika 10. Zgrada pučke škole u Jagerovoj ulici u Osijeku⁶⁰

Školske zgrade grade se od čvrstog materijala, a u školskoj zgradi u pravilu se nalazio i učiteljski stan. Prije navedenih školskih zakona škole su bile slabo opremljene o čemu svjedoči popis inventara i učila u školi Novog Vinodolskog 1793. godine u tablici 2., a navode se i knjige: *Mali katehizam ilirski*, *Knjižnica zvana ABCdar*, knjižica *Einleitung zum Schonschreiben*.

Tablica 2. Popis Inventara u školi Novog Vinodolskog 1793. godine.⁶¹

Ploče od voštana platna – oštećene	2 komada
Crna drvena ploča od nikakve koristi	1 komad
Klupa svega	19 komada
Klupa za sjedenje	14 komada
Olovne tintarnice	26 komada
Jedan stolić s klupicom za učitelja	1 komad
Željezna pećnica	1 komad
Prozori	4
Tamni prozori koji se ne mogu otvoriti	2
U tornju zvono bez konopa	1
Knjige bez korica i otrcane	3 komada

⁶⁰ Antun Cuvaj, *Grada za povijest školstva*, Svezak V., str.259

⁶¹ Emerik Munjiza, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, str. 45

Zbog navedene slabe opremljenosti novi školski zakoni propisivali su minimalno potrebna sredstva i pomagala uključujući i knjižnicu. Bilo je poželjno da svaka škola ima posebnu sobu za *školsku knjižnicu* u kojoj će se posebno nalaziti *knjige za učitelje* i *knjige za učenike*. Prvi školski zakoni imali su i funkciju nastavnih planova. U njima se nalazio popis predmeta, a kasnije i satnica. Nastavni planovi su se mijenjali i osuvremenjivali što je vidljivo uspoređivanjem nastavnih planova iz različitih razdoblja (vidi tablicu 3.).⁶²

Tablica 3. Nastavni planovi za obvezne škole (1855.-1941.)

Nastavni predmet	1855.	1874.	1888.	1929.	1933.
Nauk vjere	+	+	+	+	+
Materinski jezik	+	+	+	-	-
Narodni jezik	-	-	-	+	+
Strani jezik	-	+	+	+	-
Računstvo i geometrijsko oblikoslovje	+	+	+	+	+
Zemljopis	-	+	+	+	+
Povijest	-	+	+	+	+
Prirodopis, poznavanje prirode	-	+	+	+	+
Fizika, siloslovje	-	+	+	-	-
Higijena, pouka o zdravlju	-	-	-	-	+
Krasopis, lijepo pisanje	+	+	+	+	+
Svjetovno i crkveno pjevanje	+	+	+	+	+
Gimnastika, tjelesno vježbanje	-	+	+	+	+
Gospodarstvo, praktična znanja	-	+	+	+	+
Ženski ručni rad, domaćinstvo	-	+	+	+	+
Risanje, crtanje	+	-	+	+	+
Svega nastavnih predmeta	6	13	14	13	13

⁶² Emerik Munjiza, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, str. 46

U drugoj polovini XIX. stoljeća uz nastavu organiziraju se i različiti oblici izvanškolskog i izvannastavnog rad. Preuzimaju se i značajnije inovacije iz nekih zapadnoeuropskih zemalja i ugrađuju u naš školski sustav. Kao primjer, navodi se nastava *sløjda* koja je preuzeta iz Švedske, krajem 19. stoljeća. To je bio specifični odgojni ručni rad za dječake – *sløjda* - koji se u hrvatskim školama zadržao desetak godina. Kako bi se olakšalo uvođenje *sløjda* u škole, školske vlasti su organizirale stručne tečajeve u Zagrebu, Petrinji, Osijeku, Požegi i Varaždinu. Nakon ukidanja *sløjda*, za dječake se ručni rad uvodi u okviru nastavnoga predmeta *gospodarstvo s ručnim radom*.⁶³

Slika 11. Mladež zagrebačke donjogradske pučke škole pri obuci u *sløjdu*⁶⁴

⁶³ Emerik Munjiza, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, str. 48

⁶⁴ Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva*, Svezak III., str.338

U preuređenju Monarhije, Dalmacija i Istra ostale su pod austrijskom upravom što će se odraziti i na područje školstva. Temeljni austrijski školski zakon iz 1869. godine (za koji se navodi da je bio jedan od najnaprednijih tadašnjih školskih zakona u Europi) u bitnom će odrediti i daljnji razvoj školstva u Dalmaciji i Istri. Na temelju ovog državnog školskog zakona bit će donesen *Pokrajinski školski zakon* za Dalmaciju i Istru. U ovom razdoblju vidljiv je napredak školstva. Na početku ovog razdoblja (1875.) u Dalmaciji su djelovale 261 javna škola, a pred kraj 1910. bilo ih je gotovo dvostruko više, 435. Polazak u škole se povećao sa 20% na gotovo 90%. U Istri se posebno osjeća uvođenje narodnog duha i jezika u području školstva. Kao novi oblici narodne brige za škole formiraju se kotarska i mjesna školska vijeća. Nakon ovakog burnog stoljeća hrvatskog školstva, dolazi još jedno stoljeće puno političkih prevrtanja i borbe za jezik i suverenost, a Hrvatska ga spremno čeka.⁶⁵

---

⁶⁵ Dragutin Franković, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, str. 190-192

9.ZAKLJUČAK

U ovom radu dobili samo jedan dublji pogled u povijest hrvatskog školstva, možda na jedan drugačiji način na koji ga do sada nismo shvaćali. Uvijek smo mislili da ako nismo gospodari svog školstva da onda nismo ni naučeni pravim vrijednostima svoje zemlje. Školstvo svake zemlje usko je povezano sa njenom kulturom i običajima. Nažalost, povijest je puna stranih vladara koji uništavaju običaje drugih, ne mareći za posljedice, tako da možemo biti sretni znajući kako je Hrvatska nacija uspješno odbila brojne pokušaje i Francuza i Mađara, a i Habsburgovaca da nametnu svoju kulturu i zamijene naše običaje njihovima.

Povijest hrvatskog školstva, usko povezana sa povijesti pedagogije, posebno u 19. stoljeću koje je obilježeno velikim događajima za hrvatski narod, ima veliki značaj za Hrvatsku koja je nastala u sljedećim stoljećima. Iz takvih okolnosti izašli su veliki narodni heroji, koji su svojim perom i tintom uspjeli donijeti Hrvatskoj njenu slobodu govora i slobodu pisanja na narodnom jeziku, ono što je stoljećima bilo uskraćeno hrvatskom narodu. Oni su odbili mnoge školske zakone koji su bili nepovoljni za Hrvatsku, da bi na kraju uspjeli dobiti onakve zakone kakve su htjeli. Moramo cijeniti školstvo 19. stoljeća, kako bismo cijenili ono što imamo danas.

10.LITERATURA

- Cuvaj, Antun, *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, Svezak I., Tisak Kr. Zemaljske Tiskare, Zagreb 1910.
- Cuvaj, Antun, *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, Svezak II., Tisak Kr. Zemaljske Tiskare, Zagreb 1910.
- Cuvaj, Antun, *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, Svezak III., Tisak Kr. Zemaljske Tiskare, Zagreb 1910.
- Cuvaj, Antun, *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, Svezak IV., Tisak Kr. Zemaljske Tiskare, Zagreb 1910.
- Cuvaj, Antun, *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, Svezak V., Tisak Kr. Zemaljske Tiskare, Zagreb 1910.
- Dragutin Franković i dr., *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb 1958.
- Grupa Autora, *Povijesni Atlas za osnovnu školu*, TLOS i Školska Knjiga, Zagreb 1974.
- Munjiza, Emerik, *Glasovi iz prošlosti (Napredak o odgoju djevojčica u obveznom hrvatskom školstvu druge polovine XIX. Stoljeća)*, Filozofski Fakultet Osijek, Osijek 2011.
- Munjiza, Emerik, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayer, Osijek 2009.
- Šidak, Jaroslav, *Hrvatski narodni preporod – Ilirski pokret*, Školska Knjiga, Zagreb, 1988.

- Šanjek, Franjo, *Dominikanci i Hrvati: osam stoljeća zajedništva (13. - 21. stoljeće)*, Kršćanska sadašnjost, Dominikanska naklada Istina, Zagreb 2008.

Časopisi:

- Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, Vol.31, Ivo Rendić Miočević, *Hrvatsko srednjovjekovlje u nastavi povijesti*, Zagreb 1997.
- Technical Gazette, 15. izdanje, Marchand, Suzanne; Stoner, James, *A brief history of accountability in higher education*, Elektrotehnički Fakulte Osijek, Osijek 2008.
- Scrinia Slavonica, svezak 2 (2002.), Dinko Župan, *Utjecaji Mažuranićeve reforme školstva na pučko školstvo u Slavoniji (1875.-1885.)*, Hrvatski institut za povijest, Slavonski Brod 2002.

Internet:

- hr.wikipedia.org/wiki/Dubrovačka_Republika, 18.6.2012.
- hrcak.srce.hr, 17.6.2012.